

TÜRKİYE EKONOMİSİ

1939-1950: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Ekonomisi

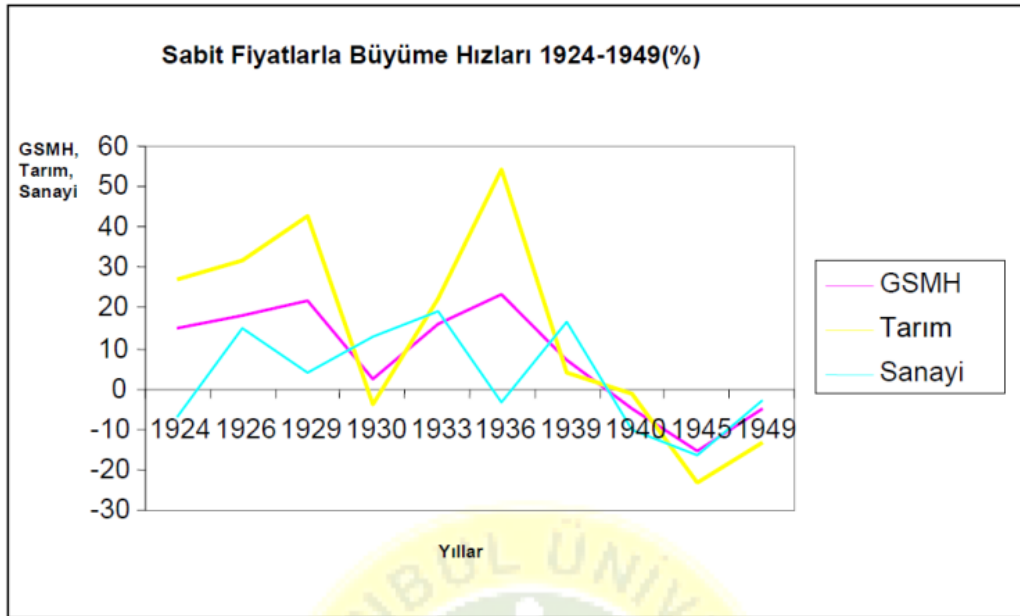
1939-1950 Döneminde hükümetin sanayileşme programını büyük ölçüde durdurduğu, özel kesim yatırımlarının ise izne tabi tutulduğu görülmektedir.

Bununla beraber, İkinci Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla bir dizi uygulamaya gidilmiştir. Bu kapsamda, önceki dönemlerin temel hedefi olan sanayileşme, yerini enflasyonist etkileri gidermeye yönelik kısa dönemli uygulamalara bırakmıştır.

Döneminin İktisadi Şartları

Türkiye savaşın dışında kalmakla birlikte, savaş ekonomisinin ağır koşullarından fazlasıyla etkilenmiştir. Dönem içerisinde olası bir savaş tehlikesine karşı önlem almak amacıyla, aktif işgücünü meydana getiren **genç nüfus askere alınmıştır**. Alınan bu önlem, üretim miktarında önemli düşüşleri beraberinde getirmiş, büyüme hızı negatif değerlere gerilemiştir.

Grafik 1: Türkiye’de Sabit Fiyatlarla GSMH Büyüme Hızları (%) (1924-1949)

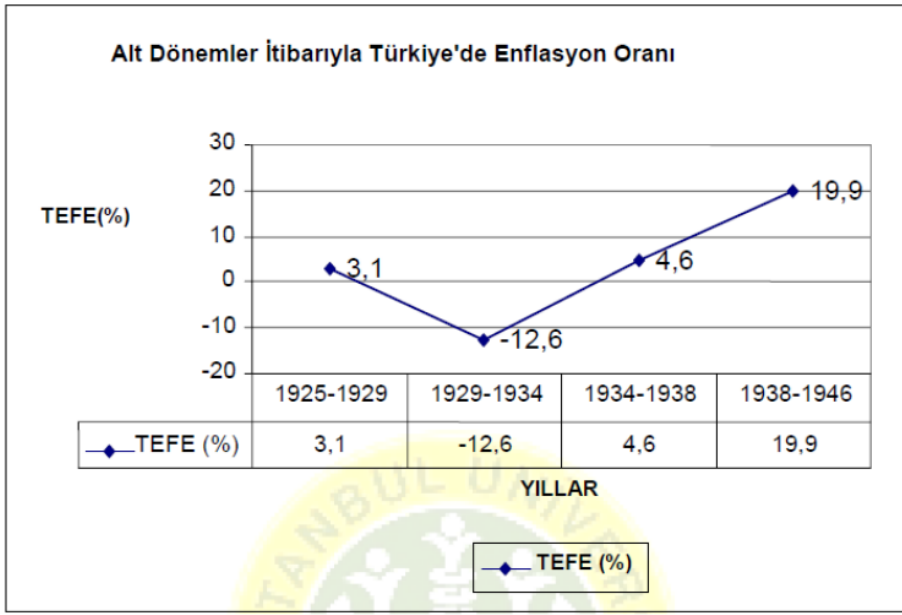

Bu gelişmelere ek olarak, bir önceki dönemde başlayan sanayileşme ve planlı kalkınmaya yönelik çalışmalar, savunma harcamalarının bütçe içerisindeki payının giderek artması nedeniyle ertelenmiştir.

Olağanüstü seviyelere ulaşan savunma harcamaları ve artan devlet harcamaları enflasyonist baskı yaratmıştır (Grafik 2).

Savaş yıllarında ülkenin büyüme hızına bakıldığında, Cumhuriyet tarihinde ilk defa üç yıl üst üste negatif değerler ortaya çıkmış; 1942 yılında kaydedilen %5,6'lık büyüme hızının dışında ekonomi küçülmüştür. (Tablo 1)

Grafik 2: Alt Dönemler İtibariyle Türkiye’de Enflasyon Oranı

Tablo 1: 1939-1945 Dönemi Büyüme Hızı ve Enflasyon

Yıllar	Büyüme Hızı	Enflasyon
1939	6,9	4,8
1940	-4,9	22,7
1941	-10,3	40,7
1942	5,6	92,1
1943	-9,8	74,0
1944	-5,1	22,8
1945	-15,3	54,1

Savaşın olumsuz etkileri dış ticaret üzerinde de hissedilmiş, yatırım malları ithalatında meydana gelen azalma özellikle sınai sektörü son derece olumsuz etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret hacmi daralmış, ithalat ve ihracat çok güç şartlar altında gerçekleştirilebilmiştir.

1939-1945 Döneminde dış ticaret ortaklarının Almanya, A.B.D. ve İngiltere olması kliringin yerini serbest piyasa kurallarına dayanan uygulamaların aldığını göstermektedir.

1942 yılı içerisinde Türkiye ile Macaristan, Romanya, İtalya, Bulgaristan, İsviçre ve Almanya arasında imzalanan uluslararası ticaret anlaşmaları Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

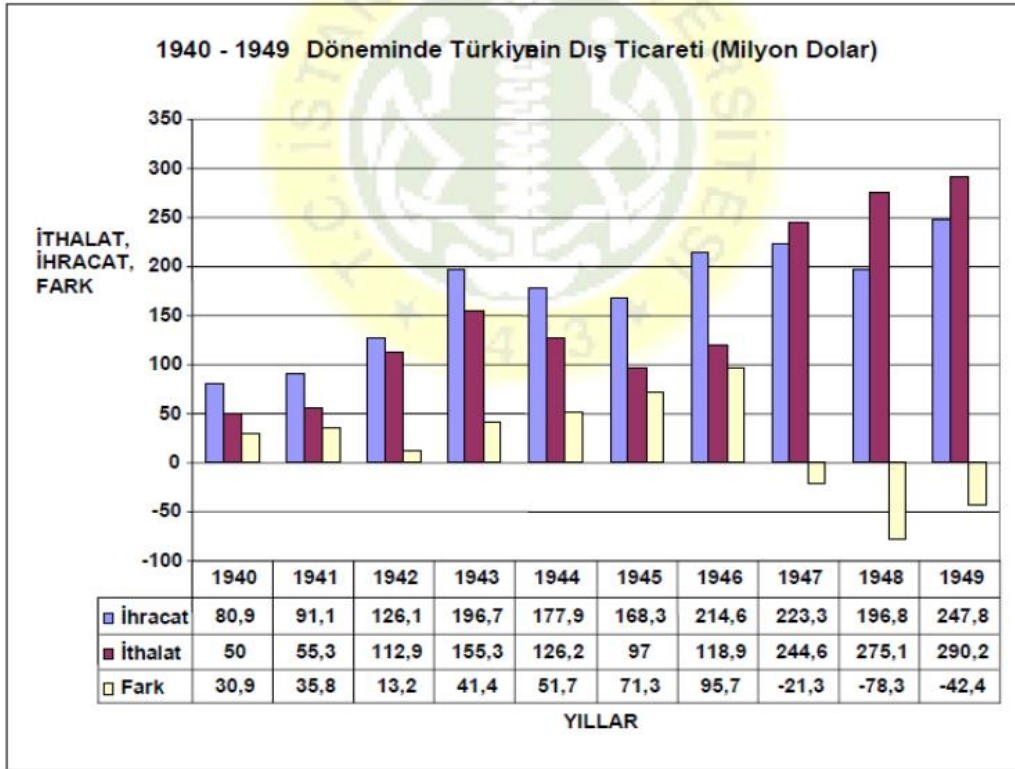
İhracatı teşvik amacıyla alınan devalüasyon kararı ile uzunca bir dönem fazla veren dış ticaret dengesi 1946 yılından sonra açık vermeye başlamıştır (Grafik 3).

Devalüasyon, sabit kur sistemlerinde ödemeler dengesi açık veren ülkenin ulusal parasının dış satın alma gücünün, hükûmetçe alınan bir kararla düşürülmesidir. Başka bir

deyişle devalüasyon, bir devletin resmi para biriminin diğ er ÷ lke döv izleri karş ısında değ er kayb ettir ilmesidir.

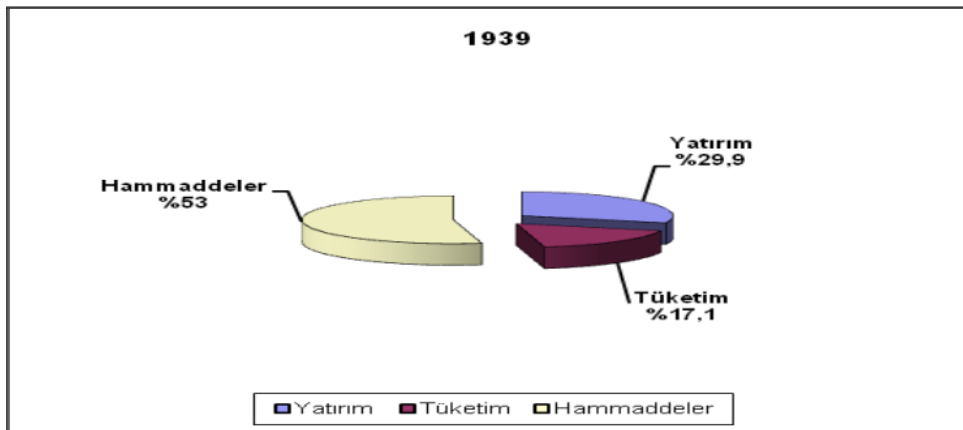
1946 Yılından baş lanılarak ö ncölüğ ünü özel teş ebbüs ün yapt ığı , gerek iç gerekse dış ticarete serbestlik ilkesini benimsemiş bir karma ekonomi politikası ile dış yardımlardan yararlanılmak istenmiş tir.

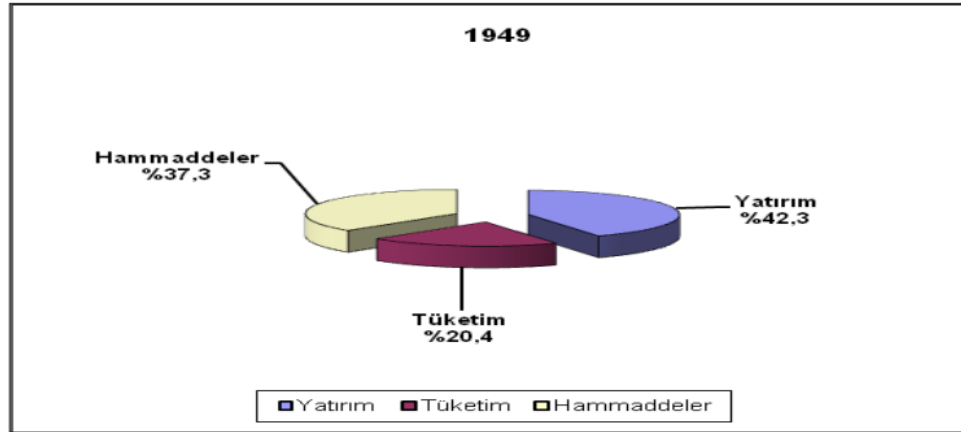
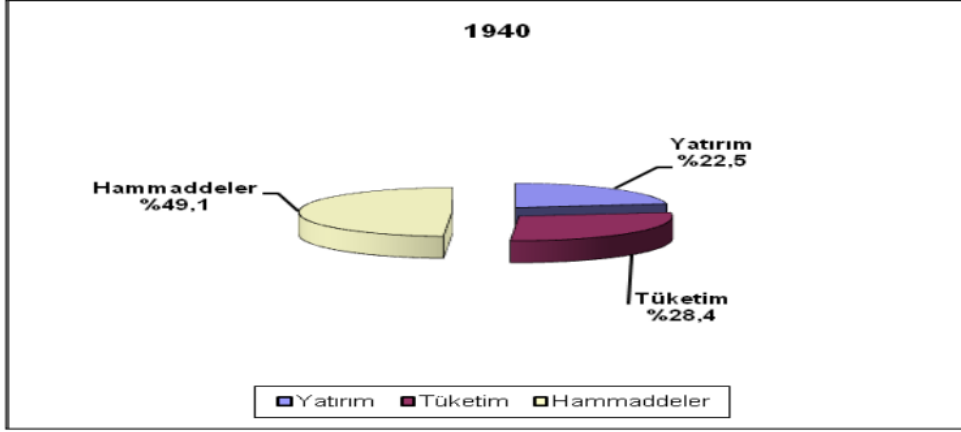
Grafik 3: 1940-1949 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

İthalatın ana mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde; 1923-1929 döneminde ilk sırada yer alan tüketim malları ithalatının yerini, 1930-1939 ve 1940-1949 dönemlerinde hammadde ithalatının aldığı gör÷lmektedir.

Grafik 4: İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Bütün bu olumsuz etkilerle birlikte hâlihazırda zayıf ve iyi örgütlenememiş bir üretim yapısına sahip olan ülkede ekonomik dengeler iyiden iyiye sarsılmış; devlet savaş dönemi yetkilerini kullanarak özel kesim üzerinde yoğun kontrollere başlamıştır.

Üretimde meydana gelen azalma, ithalattaki tikanıklık, aşırı korumacı politikalar ile dünyadan soyutlanma, ihracatın dış ticaret fazlası amacıyla aşırı teşviki ile azalan arza karşılık artan talebin özellikle tüketim malları stokçuluğu ve spekülasyonuna neden olması, devletin ekonomiye müdahalesini artırmıştır.

Katı devletçilik politikası sürdürülmüş ve **1940 yılında Milli Korunma Kanunu** yürürlüğe konmuştur. Savaş ekonomisinin yol açtığı azalan üretim ve ithalat şartlarında ortaya çıkan daralmanın ve enflasyonist baskıların önüne geçilmesi, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yaklaşımlarının temel aracı olan kanuna göre:

- Hükümet, halkın ve milli müdafaanın ihtiyacı olan malları, değer fiyatını vererek alabilmesini, dağıtabilmesini veya satabilmesini düzenlemiştir.
- Vurgunculuk amacıyla eldeki malı satmamak suretiyle herhangi bir şekilde kaçırmak veya saklamak suç sayılmıştır.
- Hükümetin bedelini vererek alacağını ilan ettiği mallar saklandığı ya da vurgunculuk maksadıyla kaçırıldığı takdirde, söz konusu malların devletçe aranması yasal zorunluluktur.

- Arama görevi adliyenin işi olmakla birlikte, kanunda yapılan değişikliklerle birlikte, artık valiler ve kaymakamlar veya bunların yazılı emriyle görevlendirilen memurlar ev, mağaza, ticarethane, depo, dükkân, ambar, samanlık gibi malların saklanabileceği düşünülen yerlerde arama yapabileceklerdir.

- Vali veya kaymakam, hükümetin değer fiyatı vererek alacağını açıkladığı malların saklandığını öğrendikleri takdirde derhal arama yapabilecektir.

- İdare, yapılan aramalar sonucunda bulunanları tespit ve fazla olan malları da yerlerine teslim ettirdikten sonra, ceza verme işini adliyeye bırakacaktır.

Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak çıkarılan kararnameler, savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmaktadır.

Söz konusu kanunla ayrıca; yatırımlar için izin alınması, yatırımların hükümet denetimine tabi olması, sanayi kuruluşlarının hangi malı ne kadar üreteceğinin hükümet tarafından belirlenmesi, gerektiğinde sanayi kuruluşlarına el konulabilmesi konuları hükme bağlanmıştır.

Kanundan doğan yetkilerle, özel teşebbüse ait dokuma fabrikalarının ürünlerinin belirli bir fiyatla devlete satılması zorunlu kılınmış ve iki yıl süreyle özel çimento fabrikalarına el konulmuştur.

1940-1945 Dönemi, genç nüfusun önemli bir kısmının askere alınmasıyla milli gelirin azaldığı, devlet harcamalarının Merkez Bankası kaynaklarına dayandırıldığı, toplam arzın yetersizliği karşısında toplam talepteki artışların enflasyonist baskıya neden olduğu, ithalatın daraldığı bir dönem olmuştur.

Bu koşullar altında, 1940 öncesi dönemin iktisat politikalarının temel unsuru olan sanayileşme hedefi, yerini ülkedeki mal kıtlıklarını gidermek ve karaborsayı önlemek için fiyatları düşük tutmaya yönelik kısa vadeli programlara bırakmıştır.

1939-1950 Dönemi Uygulamaları ve İktisadi Gelişmeleri

1940'lı yılların ilk yarısı, Türkiye'de yüksek enflasyonun yaşandığı yıllar olmuş ve söz konusu **enflasyon nedeniyle, devalüasyona gidilmiştir** (1943'te 126 Kuruş olan 1 \$, 131 Kuruş'a çıkartılmıştır).

Özellikle karaborsa sonucunda oluşan haksız ve **aşırı kârları gerektiği gibi vergilendirmek** için, 12 Kasım 1942'de yürürlüğe konulan ve bir defaya mahsus olmak üzere alınan **Varlık Vergisinin**, döneme damgasını vurduğu anlaşılmaktadır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945'te topraksız ya da az topraklı çiftçilere toprak dağıtmak amacıyla çıkarılan kanundur. Kanunun tarihsel önemi, öngördüğü ekonomik politikadan ziyade kanunun çıkarılmasına ilişkin siyasi süreç ile ilgilidir.

Kanun; arazileri 500 dönümü aşan toprak sahiplerinin yanı sıra kullanılmayan devlet arazilerini, dinî vakıf arazilerini, tarıma elverişli hale getirilmiş arazileri ve mülkiyeti belirsiz arazileri hedefliyordu.

Kanunun amacı;

a) Arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak;

b) Kendilerine arazi verilenlerle yeter arazisi bulunup istihsal vasıtaları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek;

c) Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamaktır.

Kanun; Türkiye'de örgütlü siyasal muhalefetin doğuşunda, özellikle de Türkiye'nin ilk yasal muhalefet partisi olan Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasında, katalizör görevi görmüştür.

Genel olarak Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunlarının, 1940-1945 yılları arasında ülkedeki ekonomik ve toplumsal yapıyı kökten değiştiren üç temel yasa olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1945-1950 döneminin önemli bir gelişmesi de TL'nin 7 Eylül **1946'da bir kez daha devalüe** edilmesi olmuştur. İhracatı arttırmak ve yüksek enflasyonu durdurmak için yapılan bu devalüasyonla 1 \$=1.9 TL'den 2.8 TL'ye yükseltilmiştir.

7 Eylül Kararları olarak bilinen bu devalüasyonun yanı sıra dış ticarette liberalizasyona ilişkin önlemler de alınmıştır. Böylece, 1943 yılında düşük oranlı devalüasyonun ardından yapılan bu ikinci devalüasyonla beraber **TL'nin değeri %50 oranında düşmüştür**. Mevcut ihracatın düşük fiyatla gerçekleşmesi, döviz gelirlerinin sanayi mallarının ithalatı yerine tüketim malları ithalatına harcanması nedeniyle ithal edilen tüketim mallarının mevcut döviz rezervlerini azaltması ve bazı devlet işletmeleri faaliyetlerinin üretim maliyetlerin yükseltilmesi sebepleriyle bu devalüasyon mali bir hata olarak değerlendirilmiştir.

1946 devalüasyonu ağır ekonomik sonuçlara yol açtı. Hedeflerin gerçekleşmesi bir yana Türk lirasının aşırı değer kaybetmesi neticesinde kamunun bütçe açığı arttı, ihracat azaldı, ithal ürünlere olan talep arttı. Halkın satın alma gücünde ciddi anlamda düşüş yaşandı.

Devalüasyon kararı, söz konusu olumsuz değerlendirmelere karşı aşağıda sıralanan gerekçelerle savunulmuştur:

- IMF (Uluslararası Para Fonu) Anlaşmasına göre; üye ülkelerin %10'u aşan devalüasyonlar yapmak istediklerinde, IMF'nin iznini almaları gerektiği. (Devalüasyonun en önemli nedeni olarak, hükümetin IMF'ye üyelik süreci tamamlanmadan önce döviz kurunu yeniden serbestçe belirlemek istemesi gösterilmektedir.)

- İhraç ürünlerinin, dünya fiyatlarının oldukça üzerinde seyreden yurtiçi fiyatları ile serbest piyasada rekabet edilemeyeceği.

- Devalüasyon sayesinde, ihraç mallarının savaş yıllarına ait stoklarının daha kolay eritilebileceği.

- Devalüasyon ile eldeki rezervlerin değeri TL cinsinden yükseltilirken, savaş döneminde artma eğilimindeki iç borçlar değerinin azaltılacağı.

- Devalüasyonun, dış ticarete liberalizasyon ve dış ticareti serbest bölgelere açma girişimleri ile birlikte beklenen ithalat artışının önüne geçeceği.

1946 yılının başlarında devletçi-korumacı alışkanlıkların izleri devam etmiştir. Devletin öncülüğünde sanayileşmenin zorunluluğunu ortaya koyan **1946 Yılı İvedili Sanayi Planı**, bunun bir örneği olmuştur. 7 Eylül Kararlarıyla yürürlüğe konulan bu plan, tekrar uygulamadan kaldırılmıştır.

Bununla beraber, **19 Şubat 1947’de Uluslararası Para Fonu (IMF)’na üye olan Türkiye**, söz konusu dönemde sabit-ayarlanabilir kur sistemini benimsemiştir.

Sabit kur, yerel para biriminin değerinin, başka bir para biriminin veya para birimleri sepetinin değerine veya altın gibi başka bir değere bağlandığı kur düzenidir. Ölçü alınan bu değerler yükselip düştükçe, bunlara bağlanmış olan yerel para biriminin de değeri değişir

Daha sonra, özel kesimin rolünün arttığı ve öncelik sırasına göre tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir-çelik, çimento, madenler ve sanayi sektörlerini kapsayan **1947 Yılı Türkiye İktisadi Kalkınma Planı** hazırlanmıştır. Planın amacının belirlenmesinde, **Marshall Yardımı** kapsamına alınabilme isteğinin önemli etkisi olmuştur. Ancak söz konusu plan, sektörlerin bir araya gelmesinden oluşan bir plan olmanın ötesine geçememiştir.

Marshall Planı, [II. Dünya Savaşı](#) sonrasında 1947 yılında önerilen ve 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe konmuş [ABD](#) kaynaklı, bir [ekonomik](#) yardım paketidir. 16 [ülke](#), bu plan uyarınca ABD’den ekonomik kalkınma yardımı almıştır.

1947 yılında makine ve teçhizat alımı için Marshall Planı dâhilinde 615 milyon dolar yardım talebinde bulunan Türkiye, 4 Temmuz 1948’de ABD ile “Ekonomik İşbirliği Anlaşması” imzalayarak Marshall Planı kapsamında kredi alacak ülkeler arasına katılmıştır.

Marshall Planı ile Türkiye’ye yapılan yardımların ilki, direkt yardım şeklinde olup Amerikan Hükümeti’nce Türkiye’ye dolar yardımı yapılmış ve bunlar ABD’den alınacak mal ve hizmet için kullanılmıştır.

İkinci yardım şekli ise tiraj hakkı suretiyle çeşitli Avrupa memleketlerinden Türkiye’ye sağlanan satın alma imkânlarıdır. Türkiye’nin ağır sanayi yatırımları için yardım talepleri desteklenmezken, hafif sanayi yatırımları desteklenmiş ve yardımlar bu alana yönlendirilmiştir. Yardımların harcandıkları yerler en çok tarım, madencilik ve yol inşası alanında olmuştur; yol işleri (özellikle karayolları), demiryolları için ray ve teferruatı, vinçler, vagon, demir inşaat malzemesi gibi malzeme, havaalanları, enerji işleri, kömür istihsalı, şeker, tekstil sanayii, çimento, su mahsulleri, av ve sanayiine ait vasıta ve diğer malzemenin satın alınması olmuştur.

Tarımın yardım alanlarının başında gelmesinin sebebi Türkiye’nin, savaştan önce Doğu Avrupa’nın olduğu gibi, Avrupa’nın ambarı ve hammadde sağlayıcısı olmasının istenmesidir. Türkiye, yardımlarla sağlanan modern tarım aletleri ve yöntemleri ile tarım üretiminde verimli bir döneme girmiş, tarım üretim bölgeleri ile ticaret merkezleri arasındaki ulaşım sağlanarak da ihracat arttırılmıştır.

1947 Planı'nın ülke kalkınması için temel olarak seçtiği sektör tarım olmuş ve sektörün geliştirilmesi için ulaştırma programını en önemli araç olarak görmüştür. Sanayi sektörü, planda en sonda yer alan hedef sektör olurken, tarımsal gelişmeye yardımcı olarak düşünülmüştür. Ancak, plan uygulama imkânı bulamamış ve devletçi-korumacı sanayileşme anlayışının da gündemden kalktığına bir göstergesi olmuştur.

Türkiye, 1946'dan itibaren özel teşebbüsün öncülüğünde iç ve dış ticaretin serbestliğini esas alan karma ekonomik sistem uygulamasına yönelmiştir. **1948 İktisat Kongresi'nde**, Türkiye'nin hızlı ekonomik gelişiminin dinamikleri arasında, devletçilikten vazgeçme ve yabancı sermayeye açılma gösterilmiştir.

Dönemin ikinci yarısında Türkiye, yabancı yardımı ve dış borçlanmaya açılmıştır. **1948-1949'da ilk kez Marshall Planı çerçevesinde ABD'den 50 milyon \$'lık bir dış yardım almıştır.** Ayrıca Türkiye'nin Dünya Bankası, IMF, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası örgütlere üyelikleri, ekonomide liberal eğilimleri hızlandırarak güçlendirmiştir.

Savaş nedeniyle bütçe harcamalarının yarısından fazlasını askeri harcamalarla Düyunu Umumiye giderlerine ayırmak zorunda kalan hükümet, devlet masraflarını normal gelirlerle karşılayamamasının zorunlu sonucu olarak borçlanma yolunu tercih etmiş, sınırlı miktardaki dış yardımlara ek olarak iç borçlanma ile bütçeyi denkleştirmede **"Milli Müdafaa Tahvilleri"**ne başvurmuştur.

Bu dönemde dikkati çeken bir diğer husus ise milli gelir seviyesinde görülen keskin düşüşlerdir. Tablo 2'de 1940 yılına ilişkin gayri safi milli hasılanın (1968 fiyatları ile) 33.684 milyon T. L. olduğu görülmektedir. Savaşın bittiği yıl olan 1945 yılında ise söz konusu değer %31,1 azalarak 23.128 milyon TL olmuştur.

Tablo 2: GSMH'deki Değişmeler (1968 Fiyatlarıyla)

	1940	1945	Azalma %
GSMH Toplam (Milyon TL)	33684	23128	31,1
GSMH Adam Başına (TL)	1901	1222	39,7

Aynı durum tarım ve sanayi sektörlerinin gayri safi milli hasıla içerisindeki payları incelendiğinde de gözlenmektedir. 1940 yılında tarımın gayri safi milli hasıla içerisinde %38,7 olarak belirlenen payı 1945 yılında %38,4'e, sanayi kesiminin ise %18,4'ten %16,3'e düşmüştür.

Tablo 3: Tarım ve Sanayinin GSMH'daki Payları

	Cari Fiyatlarla %		1968 Fiyatlarıyla %	
	1940	1945	1940	1945
Tarım	38,7	38,4	44,5	38,7
Sanayi	18,4	16,3	13,5	14,8

Döneme ait diğer gelişmeler ise aşağıda sıralanmaktadır:

- 1940 yılında Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı kurulmuştur.
- 1945 yılında Filyos Ateş Tuğla Fabrikası'nın temeli atılmıştır.
- 1945 yılında İzmir Klor Alkali Fabrikası işletmeye açılmıştır.
- 1945 yılında Emlâk ve Eytam Bankasının kanunu değiştirilerek Türkiye Emlâk Kredi Bankası haline dönüştürülmüştür.
- 1946 yılında İşçi Sigortaları Kurumu ve İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur.
- 1947 yılında Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası işletmeye açılmıştır.
- 1948 yılında Çatalağzı Termik Santrali işletmeye açılmıştır.